

مقطع تحصیلی: کاردانی □ کارشناسی □ رشته: .....ترم: .....سال تحصیلی: ۱۳۹۸-۱۳۹۹
 نام درس: معماری جهان اسلامی نام و نام خانوادگی مدرس: مهرا ن رضایی
 آدرس email مدرس: .....تلفن همراه مدرس: ۰۹۱۲۵۶۱۶۲۴۴

جزوه درس معماری جهان اسلامی مربوط به هفته : اول ▪ دوم □ سوم □
 text: دارد ▪ ندارد □ voice: دارد □ ندارد ▪
 تلفن همراه مدیر گروه : .....

تاریخچه ای معماری اسلامی

دین اسلام در همان سده های نخست با سرعتی بی سابقه از عربستان به سراسر خاور میانه، دره سند و سراسر شمال آفریقا تا اقیانوس اطلس گسترش یافت. ماهیت اسلام میلیونها انسان را دین اسلام در همان سده های نخست با سرعتی بی سابقه از عربستان به سراسر خاور میانه، دره سند و سراسر شمال آفریقا تا اقیانوس اطلس گسترش یافت. ماهیت اسلام میلیونها انسان را در پهنه وسیعی به حرکت در آورد و ملیتهای گوناگونی را تحت حاکمیت اسلام به وحدت و یکپارچگی رساند. با مبادله علوم، فنون، و هنر های کهن این اقوام با یکدیگر، و آمیختن آن با روح اسلام، دورانی نوین از رونق و شکوه پدیدار شد که فرهنگ و تمدن اسلامی نام گرفت. بعد از آن معماری اسلامی در طی هزاران سال تجربه تداوم و بهره گیری درست از توانمندی ها و خلاقیت های بالای خود به خلق آثار معماری ارزشمند و با شکوهی توفیق یافته و شاهکار های بسیاری را بر جای گذاشت

فصل ۱: تاریخچه معماری اسلامی در ایران

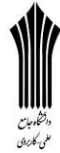
با ظهور اسلام در قرن هفتم میلادی، پایه های هنر اسلامی که مجموعه ای از هنر در دوره های "ساسانیان" و "بیزانس" بود، شکل گرفت. در سال ۶۲۲ میلادی با هجرت حضرت محمد(ص) از مکه به مدینه تاریخ اسلامی آغاز و هجرت پیامبر اکرم به مبدا تاریخ اسلام بدل شد. پس از ظهور اسلام، معماران مسلمان همچون سایر هنرمندان، دریچه های جدیدی از بینش به رویشان گشوده شد که این امر موجب تحولی بزرگ در تمام تجلیات فکری و هنری آنان گردید. هنر اسلامی تقریباً با روی کار آمدن سلسله "امویان" در سال ۴۱ هـ.ق و انتقال مرکز خلافت امویان از مدینه به دمشق، پدید آمد. با این انتقال، هنر اسلامی ترکیبی از هنر سرزمین های همسایه بویژه ایران گردید.

فصل ۲: بررسی شیوه های معماری ایران

در ایران، اولین نمونه های هنر و معماری در منطقه "خراسان" شکل گرفت. در این منطقه شاهد شکل گیری اولین شیوه معماری ایران پس از اسلام هستیم. این شیوه که به "خراسانی" یا "شبهستانی" معروف گردید، در قرن اول هـ.ق از ابتدای پذیرش دین مبین اسلام از سوی ایرانیان آغاز گردید و تا دوره "آل بویه" و "دیلیمان" قرن چهارم هـ.ق ادامه پیدا کرد. در این شیوه، نقشه مساجد از صدر اسلام الهام گرفت و مساجد به صورت "شبهستانی" یا "چهل ستونی" بنا گشتند. قوس های به کار رفته در شیوه خراسانی به صورت "بیضی" و "تخم مرغی" است که از نمونه های پیشین آن میتوان به کاخ های ساسانی یعنی "فیروز آباد" و "طاق کسری" اشاره کرد. به طور کلی، معماری در شیوه بسیار ساده و خالی از هرگونه تکلف است و مصالحی که در این بناها به کار رفته ساده و ارزان قیمت می باشد. از مساجد این شیوه می توان به "مسجد جامع فهرج یزد"، "مسجد تاریخانه دامغان"، "مسجد جامع نائین"، "مسجد جامع تبریز" و "بنای اولیه مسجد جامع اصفهان" و "مقبره امیر اسماعیل سامانی" اشاره کرد.

در نیمه اول قرن پنجم هـ.ق، با تأسیس سلسله سلجوقیان، درخشان ترین دوره هنر اسلامی در ایران آغاز گردید. در این دوره، شاهد اوج شیوه ای از معماری به نام "رازی" هستیم که از زمان سلسله "آل زیار" در شهر ری آغاز و تا حمله "مغولان" ادامه پیدا کرد. در این زمان برج های آرامگاهی، مناره ها، مساجد، مدارس و کاروانسراها و موارد متنوع بسیاری احداث شدند. در این دوره تعداد برج مقبره ها و میل مناره ها از تعداد مساجد بیشتر شده. طرح های دایره، ۸ گوش، ۶ گوش، ۴ گوش، مربع، مربع مستطیل در

قابل توجه مدرسین محترم : حداقل ۴ صفحه در هر هفته برای ارایه محتوای درس و یک صفحه برای خلاصه درس و نمونه سولات در نظر گرفته شود.

بناهای این دوره مورد استفاده قرار گرفت. میل های راهنما، تبدیل مساجد شبستانی به بناهای "چهار ایوانی" در این دوره صورت گرفت. گنبدها نیز در انواع شکل های گوناگون در این دوره ساخته شدند، مانند گنبد های "گسته نار" "گسته رک" "گنبد قابوس" "گنبد خاکی" و انواع گنبد های "دوپوسته پیوسته". در این شیوه بود که معماران از انواع "نقوش شکسته" و "گره سازی" با آجر و کاشی استفاده کردند. در این شیوه ساختمان از بنیاد و پای بست با "مصالح مرغوب" احداث میشد و خشت های پخته ی کوچک و بزرگ و نازک بستر نما را می آراست. در شیوه ی رازی قوس های جناغی در طاقنماها و طاقها عمومیت پیدا می کند.

مساجد معروفی چون "مسجد برسیان" در نزدیکی اصفهان، "مسجد جامع اردستان"، "مسجد جامع کبیر قزوین" و "مسجد جامع اصفهان" که بر روی شالوده های دوران "آل بویه" بنا گردید، از نمونه های این شیوه به شمار می روند. در اوایل قرن هفتم هـ.ق، با هجوم مغولان، بسیاری از کشورهای اسلامی از جمله ایران به ویرانی کشیده شدند، اما چندی نگذشت که با تأسیس سلسله ایلخانیان، مغولان فرهنگ و سنت های کشورهای شکست خورده را پذیرفتند و یکی از حامیان هنر و هنرمندان اسلامی شدند. در این دوره، شیوه ای به نام "آذری" رواج یافت که تا دوره "صفویه" ادامه پیدا کرد و شهرهایی چون "تبریز"، "بغداد"، "سلطانیه" و "اصفهان" مراکز هنر و هنرمندان گشتند و بناهای مذهبی و غیرمذهبی متعددی در این شهرها ایجاد شدند.

در اواسط قرن هشتم هـ.ق، با حمله تیمور، بار دیگر شهرهای ایران به ویرانی کشیده شد؛ اما این بار نیز هنر ایران تیموریان را نیز مغلوب کرد به طوری که شهرهای "سمرقند" و "بخارا" مراکز هنری ایران شدند و شیوه آذری که از دوره مغول رواج یافته بود، به کار خود ادامه داد. در این دوره، ابداعی در زمینه تزئینات معماری یعنی "کاشی معرق" به وقوع پیوست. از بناهای معروف دوران ایلخانی و تیموری، می توان به "مسجد گوهرشاد"، "مسجد جامع ورامین"، "قسمت اعظم بناهای حرم مطهر حضرت رضا(ع)"، "مسجد کبود تبریز"، "مسجد جامع یزد"، و... اشاره کرد.

با روی کار آمدن صفویان در اوایل قرن دهم هـ.ق، شهرهایی چون "تبریز"، "قزوین" و "اصفهان" به مراکز هنری ایران تبدیل شدند. در این دوره، شاهد اوج هنر معماری ایران می باشیم که توسط پادشاهان مقتدر و هنردوست آن دوره یعنی "شاه تهماسب" و "شاه عباس اول" به وجود آمد. در این دوران البته، اندکی قبل از دوره صفوی یعنی از زمان قراقویونلوها، شیوه ای دیگر در معماری ایران به وجود آمد که به "شیوه اصفهانی" معروف گردید. در دوران نخست شیوه اصفهانی یعنی دوران صفویه شاهکارهای هنر معماری و هنر های تزئینی پای می گیرد و کیفیت اصیل، شفاف و غنی رنگهای درخشان در کاشیها بسیار دلپذیر می شود. کیفیت مصالح به کار رفته بویژه در معماری پایتخت، هنوز مرغوب و مقاوم است. در این شیوه، نقشه ها و طرح های ساختمانی رو به سادگی نهاد و استفاده از کاشی های خشتی و هفت رنگ به جای کاشی معرق رواج یافت. میدان بزرگ مرکزی اصفان که نقش جهان نام دارد، شاهکار معماری ایران و جهان در این دوره است. این میدان علاوه بر بناهای زیبایی که در اطراف آن ساخته شده محل سان، رژه و نمایش های گوناگون در اعیاد و روزهای ویژه بوده است. مساجدی چون "شیخ لطف الله" و "مسجد امام" در اصفهان، از شگفتی های معماری این دوران به شمار می آیند. در دوران زند و افشار، بتدریج شاه د افول معماری ایرانی می باشیم، به طوری که این رکود و افول در دوره قاجار به اوج خود می رسد. با وجود این رکود، باز هم شاهد ایجاد بناهایی چون "مسجد امام تهران"، "مسجد و مدرسه شهید مطهری (سپهسالار)" و "مسجد و مدرسه آقابزرگ" در کاشان و... می باشیم.

معماری مذهبی از میان انواع هنر معماری در ایران، معماری مذهبی از جایگاه خاصی برخوردار است. البته، سابقه این نوع معماری به دوران قبل از اسلام به ویژه دوران ساسانیان می رسد. با گسترش دین اسلام در کشورهای مختلف از جمله ایران، معماری مذهبی در اسلام از جایگاه خاصی برخوردار گشت، البته عواملی چون "تأکید بزرگان دین"، "کارکرد گسترده" و "پدیده وقف" در گسترش و توجه ویژه معماران به مسجد بی تأثیر نبوده است. بدین ترتیب، مسجد در ایران عالی ترین نوع بنای اسلامی و به عقیده صاحب نظران "کلید معماری" به شمار می آید.

فصل ۳: تاریخچه معماری در کشور های اسلامی

در نخستین سده های اسلام مرکز سیاسی و فرهنگی دنیای اسلام، یعنی فلسطین، سوریه و عراق به یکی از سرچشمه های پیدایش و تکامل هنر اسلامی مبدل گردید و سرزمین های پهناوری که به تصرف اعراب در آمده بود تحت فرمان جانشینانی که از دمشق یا بغداد به آن جا اعزام میشدند قرار گرفت. این جانشینان سرانجام با تأسیس سلسله هایی در سرزمین های مختلف مانند:

امویان در سوریه (۶۶۱-۷۴۹ میلادی)

اسپانیای (۷۵۶-۱۰۳۱ میلادی)

عباسیان در عراق (۷۴۹-۹۴۵ میلادی)

فاطمیان در مصر (۹۰۹-۱۱۷۱ میلادی) به استقلال نسبی دست یافتند.

با وجود احکام اکید قرآن مبنی بر خودداری از تجمل پرستی و سوءاستفاده از آزادی ها، خلیفه ها از غرق شدن در تجملات و خوش گذرانی ها ابایی نداشتند. این دو گانگی نظری در دو شکل عمده ی معماری یعنی مساجد و کاخ ها متجلی شده است. در طول دوران اسلامی در کشورهای گوناگون، معماری اسلامی رشد قابل توجهی یافت و مکاتب متعددی را به وجود آورد. این مکاتب گاه روش محلی معماری را در پیش گرفت و گاه مشخصا از شیوه معماری ایرانی تأثیر پذیرفت. در بررسی معماری اسلامی، ذکر دو گونه بنا الزامی است:

1. معماری مذهبی که شامل مساجد، مدارس و آرامگاه ها می باشد.

2. معماری غیر مذهبی که شامل اقامت گاه ها، منازل، کاخ ها، کاروان سراها، حمام ها، بازار ها و..... است.

1. معماری در کشور سوریه

در دوران امویان (۱۳۲-۴۱ هـ.ق) معماری «سنگی» رواج یافت. در سوریه مرکز حکومت امویان بسیاری از عناصر معماری «رومی» و «بیزانس» که پیش تر در آن منطقه متداول بود به معماری مساجد و کاخ ها راه پیدا کرد. بدنه ی اکثر مساجد سوریه از سنگ ساخته شده، پوشش سقف ها شیروانی است و قوس های نیم گرد و رواق های حول مساجد یادآور کلیسا های بیزانس است. کاخ های این دوره از نقشه ی قلعه های نظامی الگو گرفته و مملو از تزیینات گچ بری، موزایک کاری و نقاشی دیواری است. از مهم ترین بناهای دوره اموی می توان به «قبه الصخره» در بیت المقدس، «مسجد جامع دمشق»، و «کاخ عمرا» و «الحیر» اشاره کرد.

۲. معماری در کشور عراق

بعد از روی کار آمدن عباسیان (۶۵۶-۱۳۲ هـ.ق)، بغداد پایتخت عباسیان شد. شهر بغداد در قرن دوم هـ.ق به دستور «منصور» بر مبنای نقشه ی «مدور» ساخته شد و تا قرن هفتم هـ.ق پایتخت اسلام بود. اکثر بناها ی این شهر در اثر حمله های مغولان در قرن هفتم هـ.ق و تیموریان در قرن نهم هـ.ق تخریب شد. یکی از دلایل ویرانی این بناها استفاده از «خشت خام» در مصالح ساختمانی آن بوده است. از دوره ی عباسیان در این شهر دو بنا به نام های «قصر عباسی» و «مدرسه المستنصریه» تقریباً سالم مانده که اکنون به موزه تبدیل شده و بارها تعمیر شده است.

معماری در کشور مصر

با حکومت یافتن سلسله کوتاه عمر «طولونی» بر مصر، شاخه ای ممتاز از هنر اسلامی که ادامه یمان شیوه ی معماری عراق است به وجود آمد. نمونه ی بارز این شیوه «مسجد ابن طولون» است که نوعی الگو برداری از طرح های نوین معماری مسجد سامرای عراق را نشان می دهد. از دیگر بناهای مهم دوران اسلامی مصر میتوان به «مسجد جامع الازهر» و «مدرسه و مسجد سلطان حسن» اشاره کرد.

معماری در کشور اسپانیا

معماری مساجد اسپانیا در دوران اسلامی، نمایشی از بهره‌گیری نقشه‌ی مساجد عربی در سوریه است. یعنی حیاطی کم عمق و شبستانی عمیق با ستونهای متعدد در جهات گوناگون سقفهای شیبدار که سه سمت حیاط را دور میزنند. از دیگر ویژگی‌های معماری اسلامی اسپانیا، وجود قوس‌های دالبری "شبدری" و استفاده از عناصر تزئینی گوناگون به میزان بسیار زیاد است. مقرنس‌های آویخته و گچ‌بری‌های پرکار در بیش‌تر بناهای این دوره به چشم می‌خورد. از بناهای مهم اسپانیا ی اسلامی می‌توان به «مسجد قرطبه» (کوردوا) و «کاخ الحمراء» اشاره کرد.

معماری در کشور ترکیه

در قرن نهم هجری (قرن پانزدهم میلادی یا آغاز دوران رنسانس اروپا)، اسلام با گسترش خود رو به سمت شمال تا سرزمین‌های جنوبی روسیه، در آسیای صغیر (آناتولی یا ترکیه امروزی) پایگاهی معتبر یافت. با فتح قسطنطنیه (استانبول) به دست سلطان احمد دوم معروف به "فاتح" و روی کار آمدن سلسله‌ی عثمانیان در سال ۸۵۷ هـ. ق، هنر و سبک معماری دوره‌ی عثمانی شکل گرفت.

مساجد ترکیه به ویژه مساجد جامع عثمانی در استانبول - پایتخت مرکزی دولت عثمانی - پایه کار خود را بر موازین معماری "بیزانس" منطبق ساختند. از بناهای معروف این دوران می‌توان مسجد "سلیمانیه" و "مسجد سلیمیه" را نام برد.

معماری در کشور افغانستان

بلخ یکی از شهرهای قدیمی می‌باشد که قبل از حمله مغول از اعتبار و اقتدار خاصی برخوردار بوده است. تیمور به این شهر توجه خاصی داشته است. بناهای معروف افغانستان که تاکنون بر جای مانده "آرامگاه ابونصر پارسا" و "مناره جام" است.

معماری در آسیای میانه (بخارا و سمرقند)

شهر بخارا در قرن سوم هـ. ق به وسیله اعراب فتح شد به طوری که سراسر ماورالنهر (آسیای میانه) تا مدت‌سی سال زیر فرمان آنان بود. امیر اسماعیل سلمانی در قرن چهارم هـ. ق فرمانروای بخارا شد و حکومت او تا پایان قرن چهارم هـ. ق ادامه یافت. در قرن هفتم هـ. ق این شهر به دست مغولان تصرف و آن چنان که شیوه مغولان است، غارت و تخریب شد. سپس به دست امیر تیمور و بعد از آن در تسلط روسیه قرار گرفت و امروزه یکی از کشورهای ازبکان است. بناهای معروفی که در این دوران ساخته شده "مناره کالیان"، "مدرسه الغ بیگ"، "خانقاه زین الدین"، "مجموعه آرامگاه‌های شاه زند" و "گور امیر" است.

معماری در کشور هند

هند تا دوره قبل از اسلام هنری پر رمز و راز و دارای نماد و استعاره بود. معماری اسلامی هند از دوران سلاطین دهلی آغاز می‌شود و در دوره‌ی «اکبر شاه» به اوج شکوفایی خود می‌رسد. آثار اسلامی هند تلفیقی از سنت‌های بومی هند و سبک اسلامی است. مهم‌ترین بناهای برجای مانده از عهد تیموریان هند، بناهای آرامگاهی است. این آرامگاه‌ها از سنگ‌های «سرخ» و «مرمر» نام‌سازی شده و در فضاهای وسیع و سرسبز با تزیینات فراوان قرار گرفته است. معروف‌ترین این آرامگاه‌ها، آرامگاه همایون شاه در دهلی "آرامگاه اکبر شاه" و "نیز" تاج محل "در شهر «آگرا» می‌باشد.

معماری در کشور پاکستان

کشور پاکستان در گذشته جزو کشور هند بود تا آن که در سال ۱۹۴۷ میلادی استقلال یافت و از کشور هند جدا شد. به همین علت تعدادی از بناهای مربوط به دوران پادشاهان هند در پاکستان قرار دارد. از نمونه‌های این بناها می‌توان به "قلعه لاهور" اشاره کرد.

فصل ۴: بررسی مساجد کشورهای اسلامی

قابل توجه مدرسین محترم: حداقل ۴ صفحه در هر هفته برای ارایه محتوای درس و یک صفحه برای خلاصه درس و نمونه سولات در نظر گرفته شود.

سوریه:

قبه الصخره: این بنا قبله اول مسلمانان میباشد که در حدود ۶۰ سال پس از رحلت پیامبر گرامی در قرون اولیه اسلامی در شهر "بیت المقدس" ساخته شد بانی این بنا را "عبدالملک مروان" می دانند. گنبد این بنا از جنس "چوب" و دارای دو پوشش است. طرح این بنا هشت ضلعی منتظم است که چهار دروازه در چهار جهت اصلی دارد و چنین می نمایاند که بنا در مرکز جهان قرار داده شده است.

مسجد جامع دمشق:

این مسجد به "مسجد جامع اموی" معروف است که در فاصله سال های ۸۸ تا ۹۶ هـ ق یا ۷۰۶ تا ۷۱۵ میلادی به دستور "ولید بن عبدالملک" از حالت کلیسا (کلیسای یوحنا) به مسجد تبدیل گردید. به دستور او تصاویر قدیسی و صحنه های وقایع دوران حضرت عیسی (ع) محو و به جای آن مناظر و نقوش گل و بوته جای گزین شد. این بنا نخستین نمونه معماری اسلامی پس از قبه الصخره است.

عراق:

مسجد بزرگ، سامرا (مسجد متوکل): این مسجد که بزرگترین مسجد در جهان اسلام است در کنار رود دجله و شمال غربی شهر بغداد در فاصله سال های ۸۴۸ و ۸۵۲ میلادی ساخته شد؛ اما متأسفانه امروزه به صورت مخروبه در آمده است. مساحت این مسجد ۱۵۶ در ۲۴۰ متر مربع است. در ضلع شمالی مسجد سامرا مناره بزرگی ساخته شده است که شکل آن یادآور زیگورات های باستانی بین النهرین است. این مناره به صورت برج حلزونی ساخته شده است. مسجد ابن طولون: این مسجد زیبا در نیمه دوم قرن سوم هجری (۲۶۵-۲۶۲ هـ ق) به دستور "احمد ابن طولون" در شهر قاهره بر پا شد. در این مسجد خصوصیات معماری و عناصر تزئینی معمول در بین النهرین و هم چنین مسجد سامرای عراق دیده می شود. طرح و نقشه این مسجد "مربع" است. مناره این مسجد مانند مناره مسجد سامرا "حلزونی" است و مصالح به کار رفته در این آن "خشت" و "آجر" است. طاق های این مسجد از نوع "هلالی" هستند و پیش تر تزینات تزئینات این بنا "گچ بری" است.

اسپانیا:

مسجد جامع قرطبه: مسجد جامع شهر کوردوا در اسپانیا در سال ۱۷۰ هـ ق (۷۸۶ میلادی) توسط "عبدل الرحمن اول" ساخته شد و پس از تصرف مجدد شهر کوردوا به وسیله ی اسپانیایی ها در سال ۶۳۴ هـ ق به صورت کلیسا مورد استفاده قرار گرفت. نقشه ساختمانی آن، نوع ساده شده ی "مسجد متوکل" بود و دارای حیاط های ساختمانی رو به قبله میباشد.

ترکیه:

مسجد سلیمانیه: مسجد "سلطان سلیمان" یا "سلیمانیه" حدود سال ۹۵۰ هـ ق به پیروی از نقشه ی "ایاصوفیا" بنا شده است

A large empty rectangular box intended for student responses or answers.

قابل توجه مدرسین محترم : حداقل ۴ صفحه در هر هفته برای ارایه محتوای درس و یک صفحه برای خلاصه درس و نمونه سولات در نظر گرفته شود.